

Řekni ďáblu ne!

Martin T. Zikmund

Zápasil o opravdovost křesťanství, o následování Krista, o pravé vyznavačství – až ho tyto vnitřní postoje, které neměly daleko k pacifismu, přivedly ke konspiraci proti Hitlerovi. Na Zelený čtvrtek uplyne 75 let od popravy Dietricha Bonhoeffera (1906–1945).

Za svých takřka 50 let praxe,“ zavzpomínal později táborový lékař, který dohlížel na jeho popravu, „jsem nezažil, že by někdo čelil smrti s takovou odevzdaností do vůle Boží.“

Než byl Dietrich Bonhoeffer přivezen k samým hranicím Čech do Flossenbürgu k exekuci, strávil dva týdny v Buchenwaldu a předtím dva roky v berlínském věznění. Až do chvíle, než se prokázala jeho provázanost se skupinou, která se v červenci 1944 pokusila o odstranění Hitlera (Operace Valkýra, kterou měl spustit atentát provedený důstojníkem wehrmachtu Stauffenbergem), bylo jeho vězení poměrně mírné. Směl přijímat návštěvy, číst knihy, které mu rodina nosila, a psát dopisy. Výběr z těchto dopisů, vlivných v pozdějším teologickém diskursu, vyšel u nás ve svazku *Na cestě ke svobodě*.

Malý reformátor

Jak Dietrich Bonhoeffer, tak jeho vrstevník plukovník Claus Schenk von Stauffenberg představovali zcela jiné Německo než to, které reprezentoval Adolf Hitler a jeho suita. Oba pocházeli z aristokratických rodů (Bonhoeffer po matce), oba žili aktivně svou křesťanskou vírou (hrabě von Stauffenberg byl katolík), oba si kladli etické otázky ve věci násilné vzpoury proti tyranovi a oba dospěli k závěru, že nelze dále přihlížet zlu a utrpení, které Třetí říše způsobuje světu i samotnému Německu. Hrál zde roli také ohled na další generace Němců. Podle celé širší skupiny vzbouřenců bylo třeba alespoň se pokusit toto valící se monstrum, které všude šíří zkázu, zastavit.

Bonhoeffer pocházel z nevšední rodiny. Jeho otec Karl patřil ke špičce německé psychiatrie. Dietrich se narodil jako šestý z osmi sourozenců. Působil na světě ve Vratislavi (Breslau), vyrůstal v Berlíně, v centru dění. Jeho rodiče, zvláště otec, měli na své děti vysoké nároky a podle toho je vychovávali (za pomoci služebnictva). Ačkoli nebyli příliš náboženská a do kostela s výjimkou svátků nechodili, matka dětem předčítala příběhy z biblické dějepřavy. Dietrich byl všestranně nadaný, zvláště muzikálně, a rodinné hodnoty snadno přijal za své.

Za jeden z nejdůležitějších výchovných faktorů v naší rodině jsem považoval to, co že nám bylo uloženo překonávat mnohé překážky (z dopisu 14. 8. 1944). Avšak už jako chlapec překvapil své rodiče a starší sourozence prohlášením, že hodlá studovat teologii. A když kromě údivu zaslechl několik uštěpačných poznámek na adresu církve, pohotově odpověděl: „Tak ji zreformuji.“

Opravdovost katolicismu

Teologii začal studovat v Tübingenu a dokončil ji v Berlíně, kde už jako 21letý získal doktorát. Jeho dizertační práce pod názvem *Sanctum Communio (Společenství svatých)* se týkala sociologického zkoumání církve. Právě otázka po církvi a její podstatě patřila k hlavním tématům jeho dlouhodobého zájmu. Důležitá v tomto ohledu byla několikaměsíční cesta do Říma, Itálie a severní Afriky, kterou už jako 18letý podnikl se svým starším bratrem Klaussem. Zde poprvé zažil světovost církve, která na něj udělala hluboký dojem.

Na Květnou neděli 1924 navštívil bohoslužbu u sv. Petra, kde jej zaujal katolický univerzalizmus, a týž den i nešpory v kostele Trinità dei Monti. *Bylo to skoro nepopsatelné. Kolem šesté vešel dovnitř slavnostní průvod asi čtyřiceti mladých dívek, které se chtěly stát jeptíškami. Varyhany začaly hrát a ony s neuvěřitelnou prostotou a půvabem zpívaly velmi opravdově svoje nešpory... Celé to působilo neslychaně nedotčeným dojmem*

„Bible mne osvobodila ode mne samotného.“ Student teologie Dietrich Bonhoeffer v roce 1924. Repró KT

nejhlubší zbožnosti. Když se po půlhodince opět otevřely dveře, naskytl se mi nádherný pohled na římské kupole při zapadajícím slunci. Pak jsem se ještě šel trochu projít po Pinci. Byl to krásný den, první den, kdy jsem pochopil něco z opravdovosti katolicismu... Myslím, že začínám rozumět pojmu „církev“.

Živá víra černošských křesťanů

Když Bonhoeffer dokončil svá teologická studia, přivítal možnost strávit rok tzv. vikariátu (příprava na farářskou službu) v německý mluvícím sboru v Barceloně. Po návratu se brzy habilitoval a mohl působit na berlínské univerzitě jako soukromý docent. Přesto stále vyhledával nové zkušenosti z církevního života.

Jelikož ještě nedosáhl věku 25 let, aby mohl být ordinován (ustanoven) evangelickým farářem, odcestoval na další rok do New Yorku do prestižního Union Theological Seminary. Tím, co ho během amerického pobytu nejvíce zaujalo, však nebyly americká teologie ani konvenční bohoslužby bílých protestantů, nýbrž živá víra černošských křesťanů v neďalekém Harlemu. Jeho cesty i ve všedních dnech nevedly tolik za zajímavostmi tohoto jedinečného amerického velkoměsta jako za modlitebními a pěveckými hodinami (oblíbil si spirituály) černošských věřících. *Přistoupil jsem poprvé k Bibli... Už mockrát jsem kázal, z církve jsem toho hodně viděl, mluvil o ní i napsal, a přesto jsem se nestal křesťanem, nýbrž divokým a nezkraceným vlastním pánem... Při vši odevzdanosti jsem byl spokojen sám se sebou. Od toho mě osvobodila Bible, a zolášť Kázání na hoře. Tato slova, co pro něj tento americký pobyt znamenal, napíše až zpětně. Pomohl mu zakotvit v Bibli a objevit jednotu víry a života. A jasně se jako křesťan vymeziť vůči jakýmkoli segregacním tendencím. V Americe ještě netušil, že brzy se stane problémem segregace aktuál-*

ním v ještě mnohem větší míře v jeho rodném Německu.

Pobyty v cizině (následovala ještě služba faráře ve dvou německý mluvících sborech v Londýně od podzimu 1933 do roku 1935) ho utvrdily v potřebě ekumenické spolupráce. A to nejen na úrovni teologické a spirituálního sdílení, ale i na úrovni vyznavačské - tváří v tvář temným silám, které se právě srocovaly, aby již brzy ovládly Německo a skrze ně i okolní svět. Zejména sblížení s anglikánským biskupem Georgem Bellem z Chiches-tru ho provázelo i v dalších letech. Když se na počátku války, aby nemusel narukovat na frontu, stal „tajným agentem“ Abwehru, tj. úřadu pro špionáž a kontrašpionáž vedeného admirálem Wilhelmem Franzem Canarisem a dalšími Hitlerovými odpůrci, mohl takto s biskupem Bellem i dalšími ekumenickými osobnostmi udržovat osobní styk – ať už při cestách do Švýcarska, či Švédska. Jako „tajný agent“ kryt svými nadřízenými předstíral, že předstírá, že je duchovním, a tak přes důvěryhodné ekumenické osobnosti informoval Angličany a další spojence o kryptalizaci opozice vůči Hitlerovi mezi armádní špičkou.

Nastoupit do správného vlaku

K této nebezpečné práci se přitom vůbec nemusel uchýlit. Mohl se úplně vyhnout jakémukoli nebezpečí. Než totiž spadla klec a oficiální ekumenické kontakty byly utnuty, byl Bonhoeffer pozván v roce 1939 opět do New Yorku, aby zde působil tentokrát jako hostující učitel a byl ušetřen takřka jistě perzekuce. Dietrich skutečně tuto cestu nastoupil, ale v New Yorku byl svíran velkým vnitřním nepokojem, neboť stále silněji chápal, že v tuto chvíli tam není jeho místo. A tak ke zklamání svých hostitelů využil jedné z posledních možností a vrátil se lodí do Německa.

Hlavní Bonhoefferův přínos pro německý protestantismus ve 30. letech, který byl dílem otráven a dílem ochromen nacionálním socialismem, byl v jeho rozhodném odmítní kompromisu s ďábelským režimem. Stal se jedním z hlavních iniciátorů Vyznavačské církve (Bekennende Kirche) – ta se odmítla ztotožnit s tzv. říšskou církví vedenou říšským biskupem, který zase podléhal Hitlerovi. Svému farářskému kolegovi, který hodlal setrvat v oficiální církvi s předsevzetím, že do ní bude vnášet evangelium, odpověděl: „Když nasedneš do vlaku jedoucího na druhou stranu, tak ti nepomůže, že kráčíš proti směru jízdy.“

Co ho však nejvíc zneklidňovalo, byla skutečnost, že mnozí pokřtění Němci neměli velký problém pokládat Židy za méněcenné, a dokonce na nich páchat křivdy. Týkalo se to i církve. Všichni jeho někdejší kolegové – evangeličtí faráři židovského původu – byli ze služeb v říšské církvi propuštěni. Pro Židy zde nebylo místo.

Známý je Bonhoefferův postoj z té doby: *Kdo nekřičí za Židy, nemá právo zpívat Gregoriánský chorál.* Mimořádně právě záchrana sedmi Židů prostřednictvím Abwehru, kde byl zaměstnán, se stala podnětem k Bonhoefferově zatčení 5. dubna 1943.

Před svým zatčením však Bonhoeffer ještě hodně stihl. Po návratu z Londýna v roce 1935 byl pověřen vedením poloilegálního kazatelského semináře v Zingstu a posléze ve Finkenwalde u Štětína. Své studenty vedl takřka jako v klášteře. Měli přísnou disciplínu, den byl striktně rozdělen na bohoslužbu, modlitby, studium, volno a práci. Učil je modlit se starozákonní žalmi a objevovat hloubku Písma svatého. Jeho hlavní dva knižní tituly z tohoto období se staly poklady devocionální literatury 20. století: jednak jde o *Následování* (výklad Kázání na hoře) a jednak o knížku *Život ve společenství*, tj. exercicie, které napsal pro své studenty.

Kromě jasně stanovených povinností ve chvílích volna se studenty hrál na klavír, sportoval, ale také (a především) se jednotlivě věnoval jejich duchovní formaci.

Moc předivná

Od roku 1937 už nebylo kvůli úřadům možné dále tento seminář vést. Přesto se Bonhoeffer snažil se studenty Vyznavačské církve dále udržovat kontakt, jak to jen šlo. Řada z nich bohužel přišla později o život – poté, co narukovali na východní frontu. Vedle své oficiální práce pro Abwehr (díky níž udržoval neoficiální kontakty s ekumenickými partnery v zahraničí), pracoval na své *Etice*. Ta měla být jeho hlavním dílem, ale fragmenty byly vydány až dlouho po jeho smrti. S cílem soustředit se na toto téma mohl strávit takřka tři měsíce (na přelomu let 1940 a 1941) v benediktinském opatství Ettal v Bavorsku, a to díky místnímu opatovi i svým katolickým přátelům zapojeným do odboje.

Poslední Bonhoefferův dochovaný teologický text je báseň *Moc předivná (Von guten Mächten)* z prosince 1944, kterou složil jak pro svou matku, tak pro snoubenku Marii von Wedemeyer. Je to báseň, o které se dnes německé děti učí ve školách. Českých verzí je více, zde nabízím překlad Petra Pokorného:

*Moc předivná nás tiše obestírá, a proto čekám
příští uklidnění.*

*Bůh je dnes s námi, svědčí naše víra, a bude
s námi každý nový den.*

*Ta divná dobrá moc svou sílu dá mi a věrně po-
vede můj každý krok. Ji obklopen i dnes chci zůstat
s vámi a s vámi prožít tento nový rok.*

*Mé staré srdce ještě prudce buší a těžce nese zlobu
těchto chvílí; ach, Pane, podej vyplašené duši svou
spásu, již jsi pro ni připravil.*

*Máš-li však pro nás hořký kalich strasti, jež trpce
přetékají přes kraje, my přijmeme jej, nechceme se
trásti, vždyť s námi vždy tvá dobrá ruka je.*

*A kdybys dopřál, Bože milostivý, na světě radost
v jasné slunečném, pak prožitého dobře pamětliví
svůj život celý dáme službám tvým.*

*Své tiché světlo, jež se jasně skvěje, nech teple pro-
zařovat naši noc. A dej, ať smíme spatřit obličje
svých milých, které provází tvá moc.*

*Když po vichřici soumrak plyne tiše, rád chorálu
bých lidstva naslouchal a za zdmi slyšel nést se výš
a výše tvých věrných dětí vděčnou píseň chval.*